

Наталія Білоус

КРАКІВСЬКА МІСЬКА РАДА В XVI СТОЛІТТІ. НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРО МІСЬКУ ЕЛІТУ ВЛАДИ

[Рец.:] Zdzisław Noga. Krakowska rada miejska w XVI wieku. Studium o elicie władzy. – Kraków: Wydawnictwo naukowe Akademii Pedagogicznej, 2003. – 388 s.

Монографія Здзіслава Ноги про краківську міську раду XVI ст. є, без сумніву, однією з найцікавіших праць з історії міст, що з'явилися в польській історичній науці останнім часом. Такої думки дотримуються не тільки історики-науковці, яким доводилося рецензувати дану книгу, а й представники ширшого загалу читацької аудиторії. Заслуговують на увагу передусім стиль викладення матеріалу, застосування нових методик дослідження, висока джерельна ерудиція автора. Завдяки доброму знанню літератури предмету, не тільки польської, але й світової, йому вдалося охарактеризувати діяльність краківської міської ради на ширшому порівняльному тлі, аніж його попередники-історики, які досліджували історію Кракова, і зробити з того більш ґрунтовні висновки.

Вибір хронологічних рамок дослідження був зумовлений станом розробленості теми. До виходу монографії вже існував ряд досліджень з історії міської ради Кракова часів середньовіччя, XVII та першої половини XVIII ст.¹, натомість, бракувало робіт до її історії стосовно XVI століття – періоду, який багато в чому був переломним у соціально-економічному і політичному житті міста. Саме на цей період припав його розквіт, хоча наприкінці століття Краків втратив столичний статус унаслідок домінуючих позицій шляхти, політики королівської династії Вазів та впливу інших чинників.

Оригінальними є структура і назви розділів книги. У першій частині книги, що має назву «Інституція», представлено міську раду як найвищий орган влади в місті, охарактеризовано її структуру, функції, компетенцію, основні напрями діяльності. В першому розділі «Номінація до ради» йдеться про церемоніал, терміни й основні аспекти виборів до ради. Як зазначає автор, день елекції або виборів до ради був у Кракові великим святом, особливим днем, який визначав ритм публічного життя всієї міської спільноти протягом віків. Розлогий, пишний і коштовний церемоніал виборів мав свою символіку і служив легітимізації міської влади. З. Нога досить докладно описує сам хід церемонії, що відбувалася на початку року за участю краківського воєводи. По закінченні урочистої відправи у Маріацькому костелі воєвода разом із райцями йшли до ратуші, де відбувалися вибори восьми нових райців, які після цього складали присягу. Урочистості закінчувалися святковою вечерею, в якій брали участь державні сановники вищого рангу, а інколи й сам король. Автор також аналізує ряд чинників, які прямо або опосередковано впливали на вибори міських урядників: політичні конфлікти та дезорганізуючі міське життя фактори – війни, пожежі, спалахи епідемій.

У другому розділі «Практики урядування в місті» представлено функціонування ради як інституції, яка, видаючи міські по-

¹ Patkaniowski M. Krakowska rada miejska w wiekach średnich // Biblioteka Krakowska. Nr 82, 1934; Bieniarzówna J. Krakowska rada miejska XVII stulecia w aspekcie socjologicznym // Mieszczanstwo krakowskie XVII wieku. Z badań nad strukturą stoleczną miasta. – Kraków, 1968. – S. 9–100; таж. Krakowska rada miejska w czasach saskich // Rocznik Krakowski. – T. XLVII. – 1976. – S. 123–135.

станови (вількежі) і ведучи нагляд над усім внутрішнім життям міської громади, була водночас законодавчим і виконавчим органом влади. З 1378 р. її юрисдикція поширювалася на територію в радіусі двох миль від центра міста, з часом цей простір зменшився на користь численних костельних та шляхетських юридик. Міська рада в Кракові, подібно до інших польських міст XVI ст., виконувала ряд функцій: 1) судову (зконцентрувавши в своїх руках практично всю судову владу в місті, вона вибирала лаву на чолі з війтом, якій належав суд лише в цивільних справах), 2) поліційно-оборонну (відповідала за стан оборонних укріплень, контролювала внутрішню безпеку і порядок у місті, вела нагляд за станом міських будівель, дбала про справедливі міри і ваги), 3) адміністративно-фіскальну (контролювала міські фінанси), 4) благодійницьку (здійснювала опіку над шпиталями і притулками) та ін. У книзі детально описується розподіл обов'язків між окремими представниками ради, оскільки на практиці в діяльності головного органу влади Кракова характерним був поділ обов'язків. Так, «ратушний гутман» організовував нічні патрулі, відповідав за щоденну безпеку міста; два пожиттєвих «лонери» керували безпосередньо міськими фінансами і нерухомим майном краківської громади; «єдили» розпоряджалися фінансами, що йшли на утримання костелів; два шпитальних провізори наглядали за міськими шпиталями. Найважливіші рішення ради формально ухвалювалися на її засіданнях, в яких могли брати участь не тільки правлячі райці (*consules residentes*), а й райці «Старої» ради (*consules sedentes*). За свою працю краківські міські урядники отримували винагороди в грошовій і натуральній формах, різні пільги, звільнялися від сплати податків, мали доходи від оренди міського майна.

У розділі «*Зовнішні контакти*» йдеться, насамперед, про стосунки ради міста з королем, королівською канцелярією, державними сановниками різного рангу. Столичне королівське місто мусило брати участь у політичному житті країни. Право висилати своїх представників на сейми і сеймики міська рада використовувала задля оборони й обстоювання економічних інтересів усієї громади і, особливо, її пануючої верстви – патриціату. Водночас, із зміною політичної

ситуації і піднесенням ваги шляхти в державі, змінилися методи захисту власних інтересів райців. Авторів вдалося розкрити механізми пошуків та віднайдення прихильників-протекторів міської ради з-посеред державних сановників, за допомогою яких міська влада могла якнайкраще боронити інтереси патриціату і всього міста. Серед регулярно обдаровуваних презентами представників магнатських родин були Тенчинські, Тарновські, Фірлеї, Збжидовські, Зборовські, Мишковські, які в XVI ст. тримали найважливіші краківські уряди: каштеляна, воеводи і старости. З числа інших можливо-владців, яким з міського бюджету також виділялися чималі грошові суми і подарунки, були: маршалок коронний Анджей Опалінський, підканцлер коронний Войтех Барановський, канцлер Валентий Дембінський, пізніше – Ян Замойський, каштелян підляський Мартин Лещньовольський, маршалок посольської ізби Дмитро Галецький, площський, холмський, краківський, познанський біскупи та багато інших. Зв'язки міської ради з вилученням з-під міської юрисдикції університетом, з костельними інституціями, а також з іншими містами в книзі не розглядалися, оскільки ці питання вимагають, як зазначає З. Нога, окремого дослідження.

Якщо першій частині книги притаманний загалом описовий характер і автор розглядає теми, що раніше вже в тій чи іншій мірі піднімалися в польській історіографії, то друга, найбільша частина книги, яка має назву «*Люди*», є цілком новаторською. В ній висвітлено соціальний напрямок у діяльності міської влади і розглянуто райців як соціальну групу. Є очевидним, зазначає З. Нога, що далеко не всі райці справляли однаковий вплив на політичне життя міста. В середовищі міської ради існувала вужча, кількоособова група дійсних авторів політики Кракова, яку можна окреслити як «еліту еліт». Про приналежність до неї свідчив ряд чинників: відповідний рівень освіти, споріднені зв'язки в межах свого кола, заможність, а інколи навіть етнічна приналежність або віровизнання. Тому в другій частині праці автором проаналізовано вплив елітотворних чинників на середовище краківських райців.

У розділі «*Мобільність еліти влади*» розкрито механізми формування міської еліти,

при тому відзначається роль таких факторів як політика краківських воєвод, впливи дворських і магнатських протекцій, рівно як і самої групи райців на персональний склад краківської міської еліти. Під поняттям «мобільність влади» автор має на увазі її змінність. У XVI ст. місця давніх краківських родин серед представників еліти влади зайняли нові особи, які перейняли кермо від існуючої влади. Серед них були казково заможні Тужони, прибульці з Лівонії, Бонери – з м. Ландау, Банки – з Угорщини, Фогельведери – з м. Санкт-Галлен, Гуттетери – з м. Кульмбаха, Глячі – з м. Стейнгоф (Баварія), Шиллінги, Деціуші, Спіглери, Раппи, Кляйни – з м. Віссембург (Ельзас), Курницькі – з м. Дорогичин, Шембеки – з м. Станделл (Бранденбургія), Машовський – з Банської Бистриці (Угорщина), Ваксмани – з м. Нормберг (Франконія), Гуччі та Дельпаччі – з м. Флоренція, Фрончковичі – зі Львова, Богородзькі – з Вільна. За спостереженнями З. Ноги, для краківської міської ради XVI ст. була характерна постійна зміна складу, що пояснюється високим рівнем смертності серед райців унаслідок епідемій, а також браком власних політичних засобів, що уможлилювали б діючій еліті влади її самовідновлювання, – звідси більшого значення, ніж в інших містах, мало поповнення ззовні. Нові претенденти на посади померлих райців шукали протекторів серед можновладців, здобуваючи їхню прихильність коштовними презентами. Слід зазначити, що й тогочасна місцева еліта влади (особливо та, що отримала нобілітацію) не завжди віддавалася цілком боротьбі за радецькі крісла для своїх синів, оскільки вбачала їхнє майбутнє у типово шляхетських кар'єрах.

У наступному розділі «*Освіта, професійний склад і господарча діяльність*» розглядається рівень освіченості досліджуваної групи. Серед райців столичного міста в даному столітті 16 осіб мали звання доктора (10 із них у галузі медицини, 6 – права), ще 22 райці закінчили курс навчання в Краківській Академії та в університетах різних європейських міст. Багато з них отримали освіту вдома, навчаючись під наглядом видатних гуманістів. Якщо деяким з них хоча і не вдалося здобути університетської освіти, то, обіймаючи посади міських писарів або синдиків, вони з часом набували глибоких

правових знань. Серед останніх були Миколай Вітковський, автор фахової правничої збірки; Джост Людвік Деціуш, купець і гуманіст, «мінцеж» (*magister monetarum, negotiator pecuniarum*) і знавець монетарних систем, і, врешті, королівський секретар та історик. Проте переважна більшість райців мала порівняно невисокий рівень освіти. Аналіз професійного складу еліти Кракова показав значну перевагу купців, які займалися як дрібною, так і міжнародною торгівлею. Найбільш прибутковими видами діяльності для краківських райців виявилися торгівля зі східними країнами оловом, сукном та експорт сільськогосподарських і лісових продуктів до країн Західної Європи, а також банківські операції. Незначний відсоток міських урядників становили представники ремісничих фахів, які вважалися елітарними (золотарі, кушніри, аптекарі, друкарі).

Про етнічний склад краківських райців та їхнє віровизнання йдеться в третьому розділі книги. Під час виборів на посади райців краківські воєводи, як правило, брали до уваги етнічне походження та віровизнання претендентів. Етнічну належність автор визначає на підставі місця народження та мови, що вживалася райцями в повсякденному житті. Аналізуючи відсоток поляків у складі краківської міської ради XVI ст., автор дійшов висновку щодо сталої тенденції його зростання: так, якщо на 1500 р. припадало всього 8,3% поляків у повному складі ради, то на 1600 р. – 60,9%. Швидкими темпами відбувалася мовна полонізація ради. Варто зауважити, що краківських райців німецького походження, за невеликим винятком, об'єднував особливий патріотизм – міський і державний, вони ідентифікували себе з інтересами міста і були в цілому лояльними підданими польських королів. Виявилося, що поділ за віровизнанням не співпадав з етнічним. Найвищий показник різновірців – 40% від повного складу краківської ради – припадає на 1558–1561 рр. і приблизно 70% – на 1575–1578 рр. Однак, уже на кінець даного періоду цей показник не перевищував 13%. У середовищі самих райців рада дотримувалася принципу уникання релігійних суперечок, а тому в місті панувала атмосфера свободи і міжконфесійного миру.

Чинником елітотворним, а також стабілізуючим еліту влади були колігації (вста-

новлення родинних зв'язків через шлюб). Їхній ролі і впливу на вибори до ради присвячений наступний розділ – «*Колігації, непотизм*», де детально розглядаються родинні зв'язки райців. Автор підтверджує функціонування в Кракові олігархічної системи управління, подібної до інших міст тогочасної Європи. Рада регулярно поповнювалася новими збагатілими членами, серед яких були представники міщанських родин Саломонів, Крупків, Берів, Шиллінгів, Гуттетерів, Зіммерманів, Морштинів, Фогельведерів. Завдяки цьому, а також при підтримці радою широко розповсюдженого непотизму, що сприяв створенню кланів, ця група отримала економічні переваги в місті, незважаючи на перехід багатьох членів еліти влади в ряди шляхти. Помітна роль у процесі самовідтворення еліти влади належала жінкам – донькам і вдовам райців, які були претендентками на місця дружин для осіб, що не належали до кола керуючої олігархії. Міщанські кандидатки в дружини мали безсумнівні переваги: за ними давався значний посаг. Звичним і повсякденним явищем у тогочасному міському суспільстві також було зав'язування родинних стосунків міського патриціату зі шляхтою і магнатерією.

Відповіді на такі питання як встановлення рівня заможності міських урядників приділена увага в розділі під назвою «*Майновий статус*». Краківські райці вкладали капітали передусім у міську та земську нерухомість, видобуток вугілля та виробництво скла. Нерухомість краківської еліти влади була розміщена по різних містах Європи. Яскравим прикладом, що демонструє рівень її заможності, може бути краківський Ринок. Кам'яницями на Ринку завжди володіли на спадковому праві представники фінансово-політичної еліти міста. Місця давніх патриціїв зайняли з часом ще заможніші члени нової еліти, такі як Ян Бонер, Леонард Фогельведер, Шиллінги, Гуттетиери, Мельхіор Вейгель і Каспер Бер. Варто зауважити, що подібно до того, як міські уряди, так і кам'яниці переходили до рук нових райців найчастіше в результаті укладення шлюбів з дочками райців. Однак, більшість приринкової нерухомості переходила до нової еліти влади шляхом купівлі. Неабияку популярність серед міської еліти мали також ділянки, городи, ґрунти, роз-

ташовані на передмісті та поза містом. Деякі з райців володіли розлогими фільварками і палацами поблизу міста. Але найбільшу зацікавленість викликала земська нерухомість, оскільки її набуття пов'язувалося із можливостями отримати нобілітацію і таким чином проникнути до шляхетського стану. На жаль, як зазначає автор, йому не вдалося випрацювати вповні чіткі критерії майнової стратифікації райців, що, на його переконання, видається неможливим. Економічна кар'єра представників, наприклад, такої групи як купці, що постійно наражалися на ризик і небезпеку, була нестабільною. Навіть інвестування капіталів у гірничу промисловість і земську нерухомість не давало гарантії успіху. Тому в книзі показано майновий статус лише окремих (вибраних) осіб, найчастіше на схилі їхнього життя. Загалом, за спостереженнями З. Ноги, нові люди з міської еліти охочіше, аніж райці початку століття, користалися з можливостей заробити на оренді нерухомості та зборах податків, тобто коштом доходів міської громади.

Чинники, які стабілізували еліту влади, стали темою останнього розділу книги, що має назву «*Елементи тривання суспільного авансу*». Зовнішнім проявом суспільної винятковості була титулатура райців, що вживалася в документах і міських актах. У німецькомовних записках вони виступають як Herren (Ratsherren, Mitbruder), в латиномовних – як spectabiles (у випадку нобілітації – spectabiles ac nobiles), у той час як лавники були титуловані тільки як honogati. За прояв суспільного ексклюзивізму слушно вважаються також костельні фундації райців і ради як інституції. Прикладом тому можуть бути поховання в головній святині Кракова – Маріацькому костелі, який завжди вважався винятковим і почесним місцем для вічного упокоєння міщанської еліти. Фактором, що зміцнював досягнутий соціальний статус відомих радецьких родин були нобілітації, які призводили до виходу з міської еліти. Досить навести такий приклад: у XVI ст. було нобілітовано більше 40 райців. Перехід у ряди шляхти і переймання зем'янського трибу життя в середовищі краківського патриціату ставало модним. Більшість із відомих райців намагалася отримати нобілітацію або індігенат за підтримки впливових протекторів.

Саме по собі таке прагнення видавалося природним, оскільки набуття шляхетства гарантувало реальне суспільне підвищення в державі, де домінуючі позиції займала шляхта. Нобілітовані райці залишалися в Кракові і в деяких роках становили навіть більшість у діючій раді, незважаючи на те, що набуття шляхетських прав теоретично унеможливило заняття міськими ремеслами, втім, як і обіймання посад у міському уряді (загалом це повинно було автоматично спричиняти утрату шляхетства). Гарантом їхнього шляхетства були контакти з магнатськими родинами, що колись допомогли їм в отриманні нобілітації через допущення до гербу, а пізніше створили їм свого роду «охоронну парасолю», навіть при загрозі втрати шляхетства вже нобілітованими міщанами. Однак, наступні покоління переймали шляхетський спосіб життя і виїжджали з міста, що послаблювало краківську еліту влади. На майновий статус останньої негативний вплив мало широко розповсюджене явище видавання дочок райців заміж за шляхтичів.

Підсумовуючи дослідження, автор дійшов висновку, що крім формальних виборів до ради, які були насправді номінаціями, місто не виявилось першовідкривачем у поступі в напрямку існуючої демократії. Аналіз вищезазначених проблем дозволяє також

стверджувати, що функціонування ради і основні характерні риси середовища краківських райців XVI ст. були подібними до інших європейських міст на чиншовому праві. А відмінності, що виникали з політичного оточення і тогочасної економічної ситуації, надавали столичній еліті влади оригінальної, можна сказати, «краківської» специфіки.

Наприкінці книги вміщено біографічні довідки 164 краківських райців, складені на взірць німецьких публікацій, що дають розлогу просопографічну інформацію не тільки про самих урядників, а й про членів їхніх родин. Довідки склалися на підставі опрацювання значної кількості джерел і становлять неабияку науково-дослідницьку цінність. Видання доповнюють також додатки у вигляді 14 таблиць і 5 графіків, які вміщені безпосередньо у тексті книги; список джерел і літератури, іменний та географічний покажчики; 13 чудових ілюстрацій – фотографічні знімки з надгробних зображень краківських райців, похованих у Маріацькому і Домініканському костелах, малюнок інтер'єру одного з головних приміщень ратуші. Високий науковий і технічний рівень видання монографії забезпечили їй безсумнівний успіх та інтерес різних верств міського суспільства не тільки в Кракові, але й далеко поза його межами.